

АЛТЫ ОНЖЫЛДЫҚ - АЛТЫ БЕЛЕС: БОТАНИКА ИНСТИТУТЫНЫҢ ЖАҢА ТАРИХЫ

С.Б. Нұрашов

Э.С. Саметова

ҚР ЭТРМ ОШЖДК «Ботаника және фитоинтродукция институты»,

Алматы қ, Қазақстан

e-mail: nurashs@mail.ru

ҚР ЭТРМ ОШЖДК «Ботаника және фитоинтродукция институты» мен ондағы Алматы ботаникалық бағы еліміздің өсімдіктер дүниесін ғылыми зерттеу, сирек кездесетін және эндемик түрлерін сақтау, қорғау толықтыру, елді мекендерді көгалдандыру бағытында жұмыс істеп келе жатқан 95 жылдық тарихы бар маңызды мекеме.

Қазіргі күнде Ботаника институты құрамында Алматы Бас ботаникалық бағы, Астана ботаникалық бағы, Жезқазған ботаникалық бағы, Іле ботаникалық бағы (Бақанас ауылы) бар.

Әрбір ірі істің тарихында сол істің дамуы мен қалыптасуына өмірін арнаған тұлғалар болады. Алматыдағы Бас ботаникалық бақ - Қазақстанның бірегей табиғи әрі ғылыми нысандарының бірі. Ал оның бүгінгі келбеті мен даму тарихының елеулі бөлігі 2008 жылдан бері мекемені басқарып келе жатқан бас директор Г.Т. Ситпаеваның есімімен тығыз байланысты.

Г.Т. Ситпаева еңбек жолын Қостанай педагогикалық институтын 1989 жылы бітіріп Ботаника кафедрасында Г.Т. зертханашы, оқытушы, зертхана меңгерушісі болып бастады. 1995 - 1998 жылдары Ботаника институтының күндізгі аспирантурасында оқыды. 1998 жылы «Торғай аңғарының флорасын талдау» тақырыбында кандидаттық, 2010 жылы «Еділ – Қазақстан дала провинциясының дәнді дақылдары (жүйелі құрамы, экологиясы, географиясы)» тақырыбында докторлық диссертациясын сәтті қорғап шықты. 2013 жылы Қазақ ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясына академик болып сайланды. 2008 жылдан бастап Ботаника және фитоинтродукция институтының директоры. Көптеген ғылыми техникалық бағдарламалардың жетекшісі болды. 230 ғылыми мақала, 2 ҚР патенті, 10 авторлық куәлік, 20 монография, әдістемелік құралдың авторы. 5 PhD докторанттың ғылыми жетекшісі болды.

60 жылдық мерейтой - бұл тек өмір жолына көз жүгіртіп, өткенді саралайтын кезең емес, сонымен қатар ұзақ жылдар бойы атқарылған еңбектің нәтижесін бағалайтын маңызды белес. Бас ботаникалық баққа басшылық жасаған осы жылдар ішінде мекеме ауқымды өзгерістер мен жаңғыру кезеңінен өтті. Ғылыми бағыттар кеңейіп, халықаралық байланыстар нығайды, бақтың еліміздегі ғылыми және табиғатты қорғау саласындағы маңызы артты.

Табиғи мұраны сақтаудан - жаңа даму кезеңіне

Осы кезеңдегі ең маңызды оқиғалардың бірі - Алматыдағы Бас ботаникалық бақ аумағында жүргізілген ауқымды реконструкция жұмыстары. «Болат Өтемұратов қорымен» бірге Ботаникалық бақты қайта құру жобасы дайындалып, іске асырылды.

Алдында тұрған басты міндет - бақтың бірегей табиғи және ғылыми мұрасын сақтай отырып, заманауи ғылымға, білім беруге, табиғатты қорғауға және қоғамның қажеттіліктеріне жауап беретін жаңа инфрақұрылым қалыптастыру еді.

Жаңғырту жұмыстары бақтың сыртқы келбетімен ғана шектелген жоқ. Ғылыми инфрақұрылым жетілдіріліп, зерттеу жұмыстарына жаңа мүмкіндіктер жасалды, материалдық-техникалық база нығайтылды.

Ботаникалық бақ аумағын ерекше қорғалатын табиғи аумақтар (ЕҚТА) жүйесіне енгізу де маңызды қадамдардың бірі болды. Бұл шешім бірегей өсімдіктер қорын сақтауға және Ботаникалық бақтың табиғи әрі ғылыми мұра ретінде мемлекеттік маңызын айқындауға мүмкіндік берді.

Бүгінде Ботаникалық бақ - жай ғана демалыс орны емес. Ол - ірі ғылыми орталық, өсімдіктердің табиғи қоры, экологиялық ағарту алаңы және Қазақстанның биологиялық алуантүрлілігін сақтауда маңызды рөл атқаратын мекеме.

Ғылым - болашаққа бағытталған қызмет

Мекеме дамуының негізгі бағыттарының бірі - ғылыми әлеуетті арттыру болды.

Осы жылдар ішінде заманауи зертханалар құрылып, тұқым шаруашылығы, генетика және молекулалық биология бағыттары дамыды. Бұл өсімдіктер қорын сақтау, олардың генетикалық алуантүрлілігін зерттеу, сондай-ақ өсімдік ресурстарын тиімді пайдалану мәселелері бойынша ғылыми зерттеулердің мүмкіндігін кеңейтті.

Қазақстанның өсімдік ресурстарын сақтау және көбейту жұмыстарының маңызы ерекше. Климаттың өзгеруі, антропогендік әсердің күшеюі және табиғи мекен ету ортасының қысқаруы жағдайында өсімдіктердің алуан түрлілігін сақтау — стратегиялық маңызы бар міндет.

Бас ботаникалық бақ біртіндеп іргелі зерттеулерді елдің нақты практикалық міндеттерімен ұштастыратын маңызды ғылыми алаңға айналды.

Алматыдан - Астанаға және Қазақстан өңірлеріне

2018 жылы Г.Т. Ситпаеваның төрағалық етуімен жаңа ботаникалық бақты дамыту бойынша халықаралық ғылыми кеңес құрылып, Қазақстанның елордасы Астана қаласында Бас ботаникалық бақтың филиалының құрылуы маңызды кезең болды.

Елордада жаңа ботаникалық бақтың пайда болуы еліміздің солтүстік өңіріндегі ботаника ғылымын, өсімдіктерді интродукциялау жұмыстарын және экологиялық ағартуды дамытуға жаңа мүмкіндік берді.

Сонымен қатар Бас ботаникалық бақтың қызметі Алматы қаласының шеңберімен шектелмей, еліміздің өңірлерін қамтыды.

Мамандар Қазақстанның әртүрлі аймақтарын көгалдандыруға ұсынылатын өсімдіктердің тізімін қалыптастыру бойынша ауқымды жұмыстар жүргізді.

Бұл бағыттың практикалық маңызы зор. Қазақстан табиғи-климаттық жағдайы алуан түрлі мемлекет болғандықтан, еліміздің оңтүстігінен солтүстігіне дейінгі аймақтарға жергілікті жағдайға бейімделген, төзімді өсімдіктерді таңдау - қалалық ортаны абаттандырудың маңызды шарттарының бірі.

Өсімдіктер дүниесін қорғау және заңнаманы жетілдіру

Өсімдіктер дүниесін қорғау және пайдалану саласындағы нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру де осы кезеңдегі маңызды бағыттардың бірі болды.

2020 жылы Г.Т. Ситпаеваның қатысуымен «Өсімдіктер дүниесі туралы» заңның қабылдануы еліміздің өсімдік ресурстарын қорғауға және оларды тиімді пайдалануға жүйелі көзқарас қалыптастырудағы маңызды қадам болды.

2026-2035 жылдарға арналған биологиялық әртүрлілікті сақтау және тұрақты пайдалану Тұжырымдамасын әзірлеуші.

Бұл үдерісте бірегей өсімдіктер коллекциялары мен ғылыми әлеуеті бар ботаникалық ғылыми мекемелердің сараптамалық маңызы ерекше.

Ботаникалық бақта жинақталған ғылыми білім биоалуантүрлілікті сақтау, елді мекендерді көгалдандыру, өсімдіктерді жерсіндіру, көбейту және сақтау сияқты практикалық бағыттарда өз жалғасын табуда.

Халықаралық деңгейдегі ынтымақтастық

Бас ботаникалық бақтың халықаралық байланыстары да жылдар өте келе айтарлықтай кеңейді.

Шетелдік ботаникалық бақтармен және ғылыми мекемелермен кәсіби байланыстар орнатылып, ғылыми тәжірибе алмасу, бірлескен жұмыстар жүргізу және өсімдік материалдарымен алмасу бағыттары дамыды.

Мұндай халықаралық ынтымақтастық қазақстандық мамандарға әлемдік ботаника ғылымының заманауи жетістіктерімен танысуға мүмкіндік беріп қана қоймай, Қазақстанның бірегей өсімдіктер дүниесін халықаралық ғылыми қауымдастыққа таныстыруға жол ашты.

Өйткені өсімдіктердің биологиялық алуантүрлілігін сақтау - бір ғана мемлекеттің емес, бүкіл адамзаттың ортақ міндеті.

Мемлекет назарындағы Ботаникалық бақ

Бас ботаникалық бақтың мемлекеттік маңызын айқындайтын маңызды көрсеткіштердің бірі - еліміздің жоғары басшылығы тарапынан көрсетілген ерекше назар.

Осы жылдар ішінде Ботаникалық баққа Қазақстан Республикасының Президенті Қ. К. Тоқаев арнайы келіп, оның дамуымен және атқарылып жатқан жұмыстармен танысты.

Мұндай жоғары деңгейдегі назар Ботаникалық бақтың тек Алматы қаласы үшін ғана емес, бүкіл Қазақстан үшін маңызды ғылыми, табиғи және экологиялық нысан екенін көрсетеді.

Бүгінде қоршаған ортаның қауіпсіздігі, биологиялық алуантүрлілікті сақтау, қалаларды көгалдандыру және өсімдіктердің климаттың өзгеруіне бейімделуі мәселелері барған сайын өзекті бола түсуде.

60 жыл - жаңа белестердің бастауы

Алпыс жыл - өмір жолын саралап, өткенге есеп беретін маңызды кезең. Алайда ғылым мен табиғатты қорғауға, бірегей мекеменің дамуына өмірін арнаған адам үшін бұл - жаңа белестерге бастайтын кезекті кезең.

2008 жылдан бері Г.Т. Ситпаеваның басқаруымен Бас ботаникалық бақ үлкен даму жолынан өтті. Оның ішінде бақ аумағын реконструкциялау және инфрақұрылымды жаңарту, ерекше қорғалатын табиғи аумақ мәртебесін нығайту, заманауи зертханалық базаны дамыту, Астанада филиал ашу, халықаралық байланыстарды кеңейту, өсімдіктер дүниесі саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыруға атсалысу және Қазақстан өңірлерін көгалдандыруға арналған өсімдіктер тізімін әзірлеу сияқты маңызды жұмыстар жүзеге асырылды.

Әрбір жетістіктің артында үлкен ғылыми ұжымның, мамандардың және жылдар бойы жүргізілген тынымсыз еңбектің тұрғаны сөзсіз. Дегенмен осы өзгерістердің жүзеге асуында Ботаникалық бақты жай ғана өсімдіктер коллекциясы орналасқан аумақ ретінде емес, ғылым, табиғатты қорғау, білім беру және қоғам үшін маңызды заманауи орталық ретінде көре білетін басшылықтың еңбегі ерекше.

Бүгінде Алматыдағы Бас ботаникалық бақ өз дамуын жалғастыруда. Өсімдіктер коллекциясы толықтырылып, ғылыми зерттеулер жүргізілуде, халықаралық байланыстар кеңеюде. Ал бақтың өзі - ғылым мен табиғат, білім мен тарих тоғысатын бірегей мекен болып қала береді.

60 жылдық мерейтой - жылдар бойғы қажырлы еңбекке, өз ісіне деген адалдыққа және Қазақстанның ботаника ғылымының дамуына қосылған үлеске ризашылық білдіретін тамаша мүмкіндік.

Мерейтойдың ең үлкен сыйы - өмірінің талай жылын арнаған ісінің өсімдік секілді тамыр жайып, жылдан-жылға гүлденіп, жаңа ұрпаққа қызмет етіп келе жатқанын көру.

Ботаника институты мен Бас ботаникалық бақтың тарихы - табиғатты сақтау тарихы ғана емес, ол ғылымға, туған жерге және болашаққа деген жауапкершіліктің тарихы.

Институтымыздың дамуына өлшеусіз үлес қосып, ұжымды бір мақсатқа жұмылдыра білген көреген басшымыз мерейтой иесі – Гүлнар Тоқбергенқызын Ботаника және фитоинтродукция институтының ұжымы атынан туған күнімен құттықтап, мықты денсаулық, отбасыңызға бақ – береке, сарқылмас қуат тілейіз. Бастамаларыңыз әрқашан сәтті болып, кәсіби биіктерді бағындыра беріңіз. Еңбегіңіздің жемісін көріңіз!